

MÁGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

109. évfolyam

1993

4

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI HONGROISE DES SCIENCES POUR
FOLYÓIRATA L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

109. ÉVFOLYAM 1993/4. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GEZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

SOMOGYI ÁGNES

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: az Akadémiai Kiadó *Stúdium* könyvesboltjában (1052 Budapest, Váci u. 22.), *Magiszter* könyvesboltjában (1052 Budapest, Városház u. 1.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és a Századvég Kiadó könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.).

Előfizetési díj 1993-tól egy évre 540 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kéziratához 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhető a korrektúra visszaküldésével egy időben.

FEHÉR KATALIN

**Magyar nyelvű pedagógiai előadások kollégiumainkban
a 19. század első évtizedeiben**

1796-ban a Sárospataki Református Kollégiumban új tanulmányi rendszer került bevezetésre, amelynek legjelentősebb vívmánya az volt, hogy a tantárgyak többségét magyar nyelven kezdték oktatni. Sok értékes kézirat maradt fenn ebből az időszakból, amelyek a professzorok előadásait tartalmazták. Egy, a 19. század elejéről származó, feltehetően Rácz István pedagógiai előadásait rögzítő kézirat érdekes adatokkal szolgál a neveléstudomány oktatásának anyagáról.¹ Az első részben az előadó megpróbál választ keresni arra, miért szükséges a neveléstudomány tanítása és tanulása: „Melly szükséges légyen ez a Tudomány megtetszik tsak onnan is, mivel egyedül maga az ember az a földi teremtések közt, a kit nevelni kell, a' ki ha nevelés nélkül maradna, belőle soha ember nem lenne.”² Ez a fogalmazás jelzi, hogy a szerző a felvilágosult európai gondolkodók nyomában jár, mikor kijelenti, hogy a nevelés teszi az embert emberré. A nevelést tanulni kell, vallja Rácz amikor azt mondja: „Azért kell hát a nevelés mesterségét tanulni, hogy tökéletes nevelők lehessünk”.³ Felhívja tanítványai figyelmét arra is, hogy a nevelés elvi alapjait a tapasztalat adja. „A régulák többnyire tapasztaláson fundálódnak, a tapasztalás pedig mindig többre tanít bennünket. A Nevelés mestersége tehát időről időre mindig tökéletesebb lesz.”⁴ Rácz szerint „igen nehéz és fontos a nevelés mestersége, úgyannyira, hogy még a legtudósabb Philosophusok is azok között a tudományok között mellyeket az emberi elme feltalált, ezt... a legnehezebbnek tartják.”⁵ Rácz a továbbiakban a nevelés fő alapelveiről szól. Olyan dolgokat fogalmaz meg, amelyek napjainkban is helytállóak. Pl. ezt írja:

¹ [RÁ CZ ISTVÁN]: *A Gyermek Nevelés Mesterségére vezető tudománynak rövid le írása.* (Kézirat) A Sárospataki Ref. Koll. Könyvtárának Kézirattára (Kt. 623. 41 ff.)

² [RÁ CZ ISTVÁN]: *i. m.* 1. ff.

³ [RÁ CZ ISTVÁN]: *i. m.* 2. ff.

⁴ [RÁ CZ ISTVÁN]: *i. m.* 2. ff.

⁵ [RÁ CZ ISTVÁN]: *i. m.* 3. ff.

„A Gyermekek nevelését nem a mostani, hanem a jövőendő időkhöz kell alkalmaztatni. Mert ha igaz az, hogy a Világ mindig tökéletesedik. . . úgy kell hát a gyermekeket nevelni, hogy ők is lehessenek méltó tagjai a tökéletesebb világnak.”⁶

Arra a kérdésre, hogy meddig tartson a szisztematikus, rendszeres nevelés, Rácz a következő választ adja: „Meddig kell az embert nevelni, arra a természet tanít meg bennünket: addig t.i. míg csak a maga esze után el nem élhet, míg a természet őt is olyanná nem formálja, hogy mást is nevelhessen; még maga is Atya lehet, körülbelől 17 vagy 18 esztendőig. . . Ezután is szükséges ugyan a tanítás, a jó tanítás, tanítás, de rendes nevelés nélkül már éléhet.”⁷ A továbbiakban Rácz a nevelés lehetséges színtereiről ír. Megkülönböztet házi és „közönséges” nevelést. A házi nevelést sokféle ok miatt elmarasztalja, és inkább az iskolai, vagyis „közönséges” nevelést részesíti előnyben. Az iskolai nevelés előnyeit a következőképpen foglalja össze: „az iskolákban jobban hozzászoknak a világhoz, a fáradságos élethez és így jobb hazafiak, barátságosabb emberek válnak belőlök.” A gyermek az iskolában egy a sok közül, „látja, hogy más is olyan mint ő, és az a jussa a világba, a mi ő néki, és hogy itt a gazdag és a szegény, a nagy és a kicsiny közt semmi különbség nitsen, hanem az az első, azt betsülik aki a legjobb, a legengedelmesebb”.⁸ A fenti logikus fejtegetés igazán haladónak számított ezekben az években, amikor a jogegyenlőségre még gondolni sem lehetett.

Rácz részletesen ír a jó tanító személyiségvonásairól is. „Aki hát Tanító akar lenni — vallja — annak már jó előre sok szép tulajdonságokkal kell bírni.” Előszörban alapos és biztos tárgyi tudással kell rendelkeznie a leendő tanítónak. „Kell tudni a Tanítónak, még pedig igen jól, először is azt a Nyelvet, amellyen tanít”. Itt Rácz erősen hangsúlyozza az anyanyelv szerepét és jelentőségét az alsó- és középfokú oktatásban. Tisztában kell lennie a vallás, valamint a német és a latin nyelv alapjaival. Ismernie kell a földrajz, a természetrajz, a fizika, a matematika, a hazai és világtörténelem fő elveit, eseményeit. „Ezekon kívül szükséges tudni a Psychologia Empiricát és az Antropológiát” — mondja Rácz. Ezeket azért, hogy „tudhassa a gyermekek mind testi, mind lelki hajlandóságait, indulatait, tehetségeit azok okaival egyetemben.”⁹ Ebben a vonatkozásban is modernnek Rácz gondolatai. Kevés szerző fogalmazta még meg ilyen világosan ezekben az években a pedagógus pszichológiai és anatómiai jártasságának fontosságát és szükségszerűségét. A tanítónak nemcsak elméletileg kell jól felkészültnek lennie, hanem tiszteletreméltó erkölcsi tulajdonságokkal kell rendelkeznie, azért, hogy tanítványai előtt példaként állhasson.

⁶ [RÁ CZ ISTVÁN]: i. m. 4. ff.

⁷ [RÁ CZ ISTVÁN]: i. m. 4. ff.

⁸ [RÁ CZ ISTVÁN]: i. m. 7. ff.

⁹ [RÁ CZ ISTVÁN]: i. m. 7. ff.

A kézirat további részei — a szokásos felosztást követve — a testi, értelmi és erkölcsi nevelés alapelveiről szólnak, majd a különböző tantárgyak tanításának módszertanával foglalkoznak.

Másik nagy református kollégiumunkban, a debreceniben is jelentős változások következtek be a 18. század utolsó éveiben. 1798-ban itt is új tanítási rendet vezettek be. Az új rendszer szerint a partikuláris iskolákba kimenni szándékozó préceptoroknak neveléstudományi és lélektani előadásokat is kellett hallgatniuk. A neveléstudományi előadásokat a filozófia professzora tartotta. Debrecenben az első ilyen tárgyú előadások Sárvári Pál és Szilágyi Gábor nevéhez fűződtek. Az ő előadásaik anyaga nem maradt fenn.

1802-től kezdve Budai Ézsaiás, mint „classium inspector” csaknem egy évtizedig látta el ezt a feladatot. A kollégium kézírattárában fennmaradt egy — a 19. század első évtizedéből származó kézirat, amely feltehetően Budai Ézsaiás pedagógiai előadásainak anyagát tartalmazza. A „dictatum” egy részét Kerekes Ferenc — aki később maga is a kollégium professzora lett — diákként, sajátkezűleg jegyezte le.¹⁰ Az *Oskolai paedagogia* címet viselő írás szerkezete a következő: Az első részben az „Elementológia” cím alatt a pedagógia fogalmáról, céljáról, „betséről” és a neveléstudomány területeiről olvashatunk. A második rész címe: „Methodológia”. Ebben az „abc-s klasszisok” módszertanával foglalkozik: tehát elsősorban az elemi iskolák leendő tanítóit kívánta segíteni.

Fontosabb fejezetei a következők: — Betűk megismertetéséről a syllabi-záltatásról és az olvastatásról; — Az írásról; — Az erköltsi mesékről; — A chatekizmus és a szent történelmi tanításról; — A szám mesterségéről; — A Geográfia tanításáról; — A magyar nyelv tanításáról; — A levélírás megtanítása.

A fejezetcímek ellenére főként a tanítási anyag leírására szorítkozik és a követelmények megfogalmazását ismerteti, tanítási módszerekről alig esik szó.

A „dictatum” egy nagy elméleti felkészültséggel rendelkező, a kor pedagógiai irodalmában rendkívül tájékozott szakember gondolatait tartalmazza. A részletes ismertetésre és elemzésre itt nem kerülhet sor, ezért az első, elméleti egység fő gondolatait emeljük ki, kitérve azokra a speciálisan hazai vonatkozású fejtegetésekre, amelyek éppen logikájuk és szenvedélyes megfogalmazásuk miatt érdemlik meg figyelmünket. Ezek alapján képet alkothatunk arról, milyen hangulatban zajlottak le az órák Debrecenben Csokonai korában, hiszen a „dictatum” az élő beszédet és nem a nyomtatásra szánt írást rögzíti.

Budai Ézsaiás a bevezetésben azon elmélkedik, mi az oka annak, hogy hazánkban az oktatás és az iskolaügy ilyen elmaradott állapotban van. Megállapítja, hogy kétféle embertípus létezik Magyarországon: „egyik az, aki akarná a Haza közjává, de akarátja véghezviteléhez tehetsége nints — a másik, amely

¹⁰ [BUDAI Ézsaiás]: *Oskolai paedagogia*. Leírták Kerekes Ferenc és mások. Dictatum. Debrecen, 1810 körül. A Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtára. Debrecen. R. 608/18.

ezen tehetséggel bír ugyan, de ahhoz való akarátja s szíve nints.”¹¹ Keserűen jegyzi meg: „Ha a Nemzet jövedelmének tsak azon részetskéjét fordítaná is áldozatul a Haza gyermekei Nevelésének előmozdítására, a mit most a Kopókra, Agarakra, ruházatbeli bujálkodásra, tobzódásra, bálra, biliárdra, kártyázásra elfetésél” — akkor mi is hamarosan elérhetnénk a művelt európai nemzetek kulturális szintjét. Ennek azonban nem pusztán anyagi akadályai vannak. Hiába költenénk többet az iskolákra, a tanítók képzésére, ha a legfőbb korlátot nem döntjük le.

„A Magyar Nemzet pallérozdásának legnagyobb akadály a Deák nyelvhez való babonás ragaszkodásának métele, mely azt már néhány századoktól fogva olly mély kábulásba tartja, hogy a pallérozott Nemzetek példájának vizsgálására, halálra vált álmából még tsak nem is eszmélhet”...¹²

Az irónia és a mélységes keserűség keveredik az itt következő fejtegetésben is, melyben megállapítja, hogy hazánkban a nevelés és oktatás célja nem más, mint a latin nyelv elsajáttatása, ami az adott korban már régen túlhaladott és felesleges:

„Tudni kell hát, hogy a Magyar Országi Tudományos Nevelés célja a Deák nyelv, — még pedig az is nem arról az oldalról gondolva, a mint ez minden pallérozott Európai Nemzeteknél van, hogy Deákul tsak a fő Tudósok tanuljanak, ... hanem Magyar Országban az a principium, hogy itt a legfőbb rangtól fogva az utolsó koldusig mindenek minden különbség nélkül folyvást Deákul beszéljenek, a Tudósok pedig írjanak is és tanítsanak.”¹³

Európában mindenütt nemzeti nyelven folyik az oktatás; a tudomány és a művészetek nyelve is az adott nép élő, beszélt nyelve. Nálunk, ezzel szemben, latinul kell tanítani az iskolákban, hiszen „Országunknak mind Politicos mind Criminalos Igazgatása, Törvénykönyvünkkel edjűtt Deák nyelven folynak, és mivel ezen fő Hivatalokra tsak mágnások és nemesek mennek — látni való, hogy a Deák nyelvnek ezen szükségessége kételkedhetetlen”. Hasonlóan ironikus hangnemben fejtegeti ez után a latin iskolai oktatásnak felesleges voltát. Megállapítja: „Az igaz, hogy a Deák nyelv mint régen megdöglött nyelv mind méltatlan, mind alkalmatlan is arra, hogy azt egy Nemzet megtanulás tárgyává tegye”.¹⁴ Végző következtetése a témában így hangzik:

„Egyebek Deákul nem beszélnek mint a Magyarok, a Lengyelek és a Bolondok: mindazonáltal mi tsak tselekedjük azt, amit a Felsőség elönkbe szab, hogy t.i. minden iskolai Tanításnak és Nevelésnek fő Principiomául, céljául és végül egyedül a Deák nyelvet tegyük.”¹⁵

Magyarországon minden józan terv és erőfeszítés a latin nyelv egyeduralmának megdöntésére kudarcba fulladt. Budainak az a véleménye, hogy a legnagyobb

11 [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 4. ff.

12 [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 5. ff.

13 [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 6. ff.

14 [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 9. ff.

15 [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 9. ff.

hibát akkor követte el a magyarság, amikor... „nem a Német nyelvet vette fel közönséges nyelvül, aminél fogva a Deák nyelvtől megmenekednék, és az élő nyelv igazi polgári életet, bátorságot s virágzást terjeszthetett volna az egész Nemzetre.” „Ugyan e' volt a célja ama Felséges és halhatatlan emlékeztető II. Jósefnek, aki uralkodásának kezdetében legottan azon iparkodott, hogy egész Nemzetünk a Német Nyelvet tanulná meg és minden nemű foglalatosságainak folytatására azt venné be.”¹⁶ Az előadó rendkívül sajnálatosnak tartja, hogy a német nyelv hazánkban nem vált általánossá a tudományok és az oktatás nyelvévé. Latinul tudományos munkákat írni már nem érdemes a 19. században, vallja Budai, a magyar nyelv pedig még nem elég fejlett, hogy a tudományok nyelve legyen. Továbbmenve azt fejtegeti:

„Nem is volna nehéz a magyar Nemzetnek nagy lépéseket tenni a Paedagiába, minthogy már majd semmi újat sem kellvén feltalálni, tsak a szomszéd Atyafi Német Nemzettől kitaláltakat kellene magunkra szabni, s használni. A magyar Tudósok Német Nevelők és oktatók munkáit (minéműek Campe, Feder, Salzmann, Trapp, Villaume, Niemeyer) átolvasgatnák s azokat vagy Magyarra forgatnák vagy azoknak példáik után magyarul írnának.”¹⁷

Pedagógiai előadásainak anyaga nagyrészt Niemeyer ismert munkájára támaszkodik, magyar vontakozású kiegészítésekkel. Az általános pedagógiai elveket taglalva elsőként a nevelés fogalmát határozza meg Budai a következőképpen:

... „Mind azt ami az emberben eredendően benne van, előtsalni, és őtet olyanná formálni amilyenné természete szerint lenni kell, széles értelemben Nevelésnek hívjuk. Ezen értelemben tehát a Nevelés nem tsak tsetsemői, gyermek vagy ifjúkori időkhöz köttetett, hanem edjütt jár egész életünkkel”...¹⁸

Ez fontos, és az adott korban rendkívül modern értelmezés, hiszen az élet-hosszig tartó, permanens nevelés-tanítás-tanulás a 20. századi pedagógia egyik jellegzetessége.

A nevelés tárgyának meghatározása a következőképpen hangzik: „A Nevelésnek tárgya: Az ember tehetségei és erei. Ezek pedig mivel kétfélék, Testiek és Lelkiek tehát a nevelés is kétféle: Testi és Lelki. A Lelki Nevelésnek tárgya az Értelem, az Érzéklet és az Akarat formálása.”¹⁹ Mint a felvilágosodás más gondolkodói, Budai is egyformán lényegesnek tartja mind a „testi”, mind a „lelki” nevelést. Hosszasan tárgyalja, mit kell tennie a tanítónak, hogy tanítványainak képességeit mindkét területen a legsokoldalúbban kifejlessze.

A nevelés célja „az Erkölts formálása” — vallja a szerző. A tanítónak azt kell elérnie, hogy a gyermek ne erőszak hatására cselekedjen az erkölcs törvényei szerint, hanem saját maga lássa be azokat.

¹⁶ [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 10. ff.

¹⁷ [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 10. ff.

¹⁸ [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 11. ff.

¹⁹ [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 11. ff.

„Az erkölts formálása abban áll, hogy az ember maga magát önként, minden erőszaktól szabadon határozza meg mindannak hűségese megtselkedésére, amit a tiszta okosság ő elébe törvényül szab, és naponként ezen erköltsi törvények eránt tartozik tselekedni.”²⁰

A pedagógia területeiről szólva Budai többféle kategóriát állít fel. Beszél házi és közönséges nevelésről: „A közönséges nevelés az, ami az Oskolákba egy vagy több tanítók által megy végbe, a Házi nevelés ellenben az, amit vagy magok a Szülék, vagy a Szülék által kiválasztott tanítók, a gyermekek familiájok keretébe gyakoroltatnak”.²¹ Mindkét helyszínen folyó nevelés előnyeit és hátrányait elemzi a szerző. Végül megfogalmazza azt a véleményét, hogy az iskolai nevelés, bár elvileg jobb, hasznosabb és szükségesebb, mint a házi nevelés, hazánkban mégis „a mostani időkhöz és környülállásokhoz képest alábbvaló amannál.”²² Ennek okát Budai a következőkben látja: „Az Oskola Mesteri fizetés olly tsekély, hogy annál fogva az Oskola Mesterek tsak az éhenhalástól menekednek meg.” Ezért „ezen Hivatalba a Tanuló Ifjúságnak a legkészületlenebb s alkalmatlanabb része adja magát, akik a Gyermekek Nevelésnek és a Tudományok oktatásának sem tárgyával, sem céljával, sem eszközeivel nem esmeretesek.” Emiatt iskoláink „a legelvezettebb állapotba sínlődnek.”²³ A szerző az állam feladatának tartja az oktatásügy színvonalának emelését, és ennek egyetlen eszköze szerinte az, hogy több pénzt kell áldozni rá.

Folytatva a pedagógia területeinek kategorizálását, Budai megállapítja: „Ha a subjectumokra nézünk, a nevelés vagy a Férfi, vagy a Leány gyermeket illeti.”²⁴ Mivel a nemek különböző feladatokra hivatottak, különféle módon kell őket nevelni, de az elismeri, hogy az alapvető ismeretekre a leánygyermeknek is szükségük van.

Elismeri, hogy az iskolának a jövőendő életpályára kell felkészítenie a gyermeket. Ezért: „ha az élet sokféle állapotjaira tekintünk, akkor a nevelés tárgya a Polgár, a Katona, a Mesterember, a Kalmár, a Kereskedő, a Tudós, a Nemes, a Paraszt nevelése” — vallja.

Mivel a nevelésnek ilyen sokféle feladatnak kell megfelelnie, ezért rendkívüli helyet foglal el a többi tudomány között:

„A nevelés Tudományának véghetetlen a Betse, ugyanis:

a) A Nevelés Tudománynak a minden esmeretes teremtmények közt a legnemesebb és legméltóságosabb teremtmény, az Ember pallérozása lévén tárgya, kétség kívül akármilyen más Tudomány előtt saját magának elébb való rangot érdemelhet.

²⁰ [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 11. ff.

²¹ [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 4. ff.

²² [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 5. ff.

²³ [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 7. ff.

²⁴ [BUDAI Ézsaiás]: *i. m.* 8. ff.

b) A tapasztaláson fundált és a minden időbe élt böltségek ítéletekkel megegyező igazság az, hogy végtelen sok függ attól, hogy vallyon hogy és mint fejlődnek ki az ember Lelkének tehetségei és erei, és testének tulajdonai.²⁵

Budai véleménye az, hogy mindezeket csak a jó nevelés által lehet helyesen formálni. Mindezek miatt olyan fontos tudomány a pedagógia.

A pedagógia általános alapjainak kifejtése után, a kézirat további fejezetei a különböző tantárgyak oktatásának módszertanával foglalkoznak.

Mint láttuk, a 18–19. század fordulójától kezdve Debrecenben a partikuláris iskolákba kimenő fiatal rektorok és préceptorok oktató-nevelő munkára való felkészítését neveléstudományi előadások is segítették. Emellett Ertsei Dániel lélektani előadásokat is tartott, melyeknek anyagát 1813-ban, könyv formájában is megjelentette, *A lélek munkái, tudománya* címmel.

A reformkor hajnalán több oktatási intézményünkben tanítottak pedagógiát és pszichológiát, sőt felmerült önálló pedagógiai tanszékek létesítésének gondolata is. A pesti egyetemen 1814-ben alapították meg a „paedagogia sublimior” tanszéket a bölcsészeti kar keretében. A „paedagogia sublimior”, a „magasabb pedagógia” a rendszerbe foglalt elméleti pedagógiát jelentette. A megnövekedett oktatási ügyek megkívánták, hogy az előadók a pedagógiai eszméket rendszerbe foglalva tárják hallgatóik elé. A pesti egyetemen Krobot János 1814 és 1826 között latin nyelven tartott neveléstudományi előadásokat. Debrecenben 1817-ben a tanári kari ülés kimondta a pedagógia oktatására egy külön tanszék megszervezésének szükségességét. Első pedagógia professzorként Váradi Szabó Jánost szerették volna megnyerni, aki abban az évben publikálta *A hazabéli kisebb iskolák jobb lábba állítása* című munkáját, amelyben az iskolák igazi feladatait, a szükséges reformokat körvonalazta. A felkérést Váradi Szabó János nem fogadta el. Így kapta meg az első debreceni pedagógiai katedrát 1825-ben Zákány József, a nagyváradi gimnázium tanára, aki 26 évig, 1851-ig töltötte be a pedagógia professzorának tisztségét. Neveléstani előadásokat első- és másodéves hallgatóknak tartott, heti négy, illetve heti két órában. Az első évben a neveléstudomány általános alapjait ismertette, didaktikai, nevelélméleti, általános metodikai alapkérdéseket adott elő, a második évben pedig a különböző tantárgyak tanításának szakmódszertanával foglalkozott. A kollégium filozófiai osztályának első éves hallgatója, Lugosi József jegyezte le a nevelés első „tanító-széke” professzora, Zákány József neveléstudományi előadásait.²⁶ A kézirat azért különösen érdekes, mert lapjain egy olyan neveléstudományi rendszer körvonalazódik, amelyen ugyan érezhető Christian Wolff képességlélektanának, Kant filozófiájának és Niemeyer neveléstanának hatása, de egészében véve önálló neveléstudományi rendszer — magyar nyelven.

²⁵ [BUDAI Ézsaiás]: i. m. 2. ff.

²⁶ ZÁKÁNY József: *Neveléstudomány* (Paedagogica). Tiszántúli Református Egyházkerület Nagy-könyvtára. Kézirattár. R. 424 1827. 188.

A kézirat hét jól elkülöníthető részre tagolódik. Ezek: 1. Általános pedagógia 2. A pedagógia anatómiai lélektani alapjai 3. Neveléstudomány 4. Az írás tanításának módszertana 5. Az olvasás tanításának módszertana 6. A földrajz tanításának módszertana 7. A matematika tanításának módszertana.

A kézirat első harminc oldala foglalkozik a neveléstudomány általános kérdéseivel. Mi a pedagógia, a nevelés tudománya? — teszi fel a kérdést Zákány, és erre Christian Wolff szellemében válaszol: „A paedagogia azt adja elő, hogy a nevelésben lévő képességeket mi módon kell előbb segíteni, öregbíteni, gyarapítani.”²⁷ „Hány félek a gyermekben rejlő tehetségek? A nevelésben rejlő tehetségeket két fő részre lehet osztani, testi és lelki tehetségekre, melyeket a nevelés által lehet tökéletesíteni.”

A nevelés célját a boldogság elérésében látja Zákány, mint a legtöbb korabeli gondolkodó:

„A Paedagogusok azt mondják, hogy a nevelésnek czélya az, hogy az Emberből az legyen, ami a Természet Urától rendeltetett. De itt ismét azt a kérdést lehet feltenni, hogy mire rendeltetett? — A boldogságra. Itt ismét az a kérdés, miben áll a boldogság? A boldogság áll a lehető legtökéletesebb elégedettségben. Akkor érezzük magunkat a legelégedettebben, ha magunkra nézve derék, másokra nézve használhatóak legyünk. Ami ezekből következik, hogy boldogok legyünk.”²⁸

Mi szükséges ahhoz, hogy derék ember váljék valakiből? Zákány szerint ehhez egészséges test, emberi méltóság, „a testi és lelki tehetségek helyes kifejtése”, „józan és egyenes gondolkodás” és „a környül állásokhoz képest Lelkünk Tudományos Esméretekkel való gazdagítása” szükséges.

Áttérve a pedagógia részterületeinek tárgyalására, Zákány a következőket mondja: A pedagógiának négy fő területe van: „1. A tulajdonképpeni Nevelés tudománya” „2. A Tanítás Tudománya, Didactica”, „3. Oskolák Tudománya”, „4. A Paedagogica Historiája”. Zákány önálló, tehát a filozófiától különvált tudománynak tartja a pedagógiát, ami természetesen a filozófia eredményeire is támaszkodik.

Érdekes fejtegetést olvashatunk arról, hogy a pedagógia pusztán tudománynak tekinthető-e, vagy mesterségnek is.

„Széles értelemben véve, a Nevelés Tudományát nemcsak úgy lehet nézni, mint Tudományt, hanem úgy is, mint nemes mesterséget. Tudomány az, amely az elmét valamely tárgyról vagy esméretek rendszéről úgy foglalatoskodtattja, hogy a testi tárgyhoz külsőképpen hozzá se nyúlunk, csak a róla lévő esméretekkel szerezük meg. Nemes mesterség az, mikor a megszerzett esméretekkel a testi tárgyakra is alkalmaztattjuk, és a tárgyal azok szerént az esméretek szerént bánunk. Amaz abstractum, emez concretum. A Paedagogicában ez a kettő érvényesül. Először meg kell szerezni a Tapasztaláson és az emberesméret tudományán épült principiumokat, azután ezeket alkalmaztatni kell a nevelésre.”²⁹

²⁷ ZÁKÁNY József: *i. m.* 1. f.

²⁸ ZÁKÁNY József: *i. m.* 5. f.

²⁹ ZÁKÁNY József: *i. m.* 6. ff.

A modern pedagógia is hasonlóképpen vélekedik. A pedagógiát mint elméletet napjainkban végső soron úgy fogjuk fel, mint a gyakorlati tapasztalatok általánosítását. Ebben az értelemben az elmélet terméke, eredménye a gyakorlatnak. Másfelől a gyakorlatnak el kell fogadnia az elmélet irányító szerepét. Egyik oldalt sem lehet sem elhanyagolni, sem eltúlozni. Zákány József már a múlt század húszas éveinek közepén ilyen, ma is helytálló elveket tanított hallgatóinak.

A továbbiakban Zákány a pedagógia lélektani alapjairól szól. Először az emberi testről szól meglepően korszerű formában. Aztán részletesen tárgyalja a megismerési folyamatokat, az érzékelést, az emlékezést, a gondolkodást és a képzeletet.

Ami különösen figyelemreméltó, hogy a legfontosabb fejlődéslélektani ismereteket is igen részletesen fejtegeti. Nemcsak a kor szintjén korszerűen, de sok esetben ma is elfogadható módon: Így például a serdülőkorról a következőket olvashatjuk:

„Ebben az idő szakaszban az értelmes helyes megvilágosítása, betsületesség, nagy tettekre való illendő feltüzelés, és a maga belső betsének éreztetése, a pontossághoz való szoktatás több jót tesz, mint a vesszővel való fenyték.”³⁰

Részletesen tárgyalja a szülők, különösen az anya legfontosabb kötelességeit, a magzati állapotól kezdve az ifjúkorig.

A neveléstani részben a testi és az erkölcsi neveléssel foglalkozik. Különösen az egészséges életmódra nevelést illetően ad még ma is megszívlelendő tanácsokat.

A neveléstani fejezet harmadik részeként az oktatást nevezi meg. Ennek megfelelően önálló részekként az írás, olvasás, földrajz és a számtan tanításának módszertanát fejti ki vázlatosan.

Zákány József előadásai tükrözik Salzmann, Sturve, Richter hatását, de a professzor mindezeket kitűnően átszűrte gazdag nevelői tapasztalatainak prizmáján. Példái eredetiek, szemléletesek. Logikus felépítés, jó tagoltság, a maga korához viszonyítva gördülékeny, jó stílus jellemzi. Éppen ezért úgy gondoljuk, hasznosan segíthette a falusi iskolákba kerülő tanítókat.

FEHÉR, KATALIN

Des cours de pédagogie en langue hongroise dans nos collèges dans la première moitié du XIXe siècle

L'étude rend compte de quelques manuscrits qui contiennent les textes des cours de pédagogie tenus aux collèges de Sárospatak et de Debrecen au commencement du XIXe siècle. L'auteur s'occupe d'abord de la conférence de science pédagogique d'István Rácz et en souligne le caractère moderne et

³⁰ ZÁKÁNY József: *i. m.* 15. ff.

éclairé. Ensuite elle analyse le manuscrit de la conférence d'Ézsaiás Budai, dont le titre était: „Oskolai pedagógia” (Une pédagogie d'école), et qui a été notée par Ferenc Kerekes. Cette conférence témoigne de l'influence de Niemeyer, mais elle contient de nombreux rapports hongrois aussi. A la fin, elle rend compte de la conférence de pédagogie de József Zákány, professeur de la première chaire de pédagogie de Debrecen, qui reflète l'influence de la psychologie de faculté de Christian Wolff, de la philosophie de Kant et de la pédagogie de Niemeyer, mais qui forme en même temps un système autonome aussi.